

Спадщина А.П. Медушевського в контексті розвитку методики навчання української мови

Анотація. У статті висвітлено основні проблеми, які розв'язували методисти, лінгводидакти в 50 – 70-х роках минулого століття. Розкрито погляди науковців на зміст і побудову шкільних підручників і посібників з української мови, визначено внесок А.П. Медушевського в розвиток лінгвометодики. Спадщину вченого досліджено в контексті розвитку методики навчання української мови з урахуванням еволюції його поглядів відповідно до вимог часу.

Ключові слова: українська мова, методика навчання української мови, середня школа, теорія і практика навчання, підручники і посібники з української мови, методи і прийоми навчання, реформування освіти.

У 50-і роки школа мала розв'язати цілу низку важливих питань.

По-перше, потребував обґрунтування зміст пропонованого матеріалу з мови для кожного класу. Нерозв'язаною залишалася проблема обсягу матеріалу в четвертому і п'ятому класах, його перевантаження. Зайвими і шкідливими були ревні рекомендації не чіпати саму програму, натомість збільшити вимоги будь-що вкладатися в неї.

По-друге, школи як з українською, так і з російською мовами навчання не мали прийняттого підручника з української мови.

По-третє, зміни в навчальних планах для 8–10-х класів потребували піднести рівень викладання мови в початкових класах, урізноманітнити й удосконалити методи і прийоми навчання в 5–7-х класах, де учні глибше і в системі засвоюють теоретичні відомості з граматики, правопису та набувають практичних навичок усного і писемного мовлення.

По-четверте, на часі було створити відповідну методику занять у 8–10-х класах, щоб учителі могли легше долати труднощі, з якими стикались у процесі навчання. Паралельне вивчення української і російської мов потребувало якнайповніше висвітлити дидактичні основи застосування методів та прийомів зіставлення і порівняння, протиставлення подібних і відмінних мовних явищ в обох мовах.

Багато проблем виникало перед учителями, які працювали у 8–10-х класах. Неналежна увага до практичних вправ почасти була причиною низького рівня культури усних і письмових висловлювань учнів, тому розвиток усного і писемного мовлення на уроках мови чекав на своє глибоке науково-методичне дослідження.

Ці актуальні проблеми знаходять своє відображення у працях В.І. Масальського, А.П. Медушевського, М.К.Тищенко, С.Х. Чавдарова, О.М. Біляєва, О.А. Петровської, І.С. Олійника, А.Т. Гамалія, Є.М. Дмитровського, М.Я. Плющ та ін.

Мета статті – дослідити внесок А.П. Медушевського в розв’язання проблеми навчання української мови в середній школі, спадщину автора підручників і методичних посібників проаналізувати в контексті розвою методики навчання української мови з урахуванням еволюції поглядів відповідно до вимог часу.

Завдання статті: Проаналізувати проблеми, якими жила школа в 50 – 70-х роках минулого століття; з’ясувати погляди лінгводидактів щодо організації навчального процесу на заняттях з української мови в середній школі, вимоги, що їх висували до змісту і структури підручників, ілюстративного матеріалу, методів і прийомів роботи на уроці; висвітлити погляди А.П. Медушевського на різні аспекти розв’язуваних питань.

Зазначимо, що праці видатного вченого не знайшли висвітлення в дослідженнях і публікаціях, хоча вони – вагомий внесок у скарбницю педагогічної думки, а його погляди та ідеї є непересічними для теорії і практики навчання.

В.І.Масальський зазначав, що “предметом науково-методичного дослідження організації роботи над мовою в старших класах середньої школи мають бути такі питання:

- 1) усні переказування художніх творів, критичних статей, підручника;
- 2) підготовка учнів до письмових робіт;
- 3) аналіз письмових робіт учнів;
- 4) організація занять з учнями, що мають особливо значні прогалини в знаннях і не мають достатніх навичок з мови;
- 5) єдиний мовний режим у школі;
- 6) питання паралельного удосконалення знань і навичок з української та російської мов” [7: 7].

Перед методикою як педагогічною наукою стояли важливі і невідкладні завдання. Над їх проблематикою досить плідно працювали українські вчені-методисти. Учителі особливо гостро відчували потребу в методичних посібниках.

Методичні розробки уроків, досить було виданню з’явитись на полицях книгарень, розходились масовими тиражами. Кожний учитель мови знаходив там поживок для розуму, для порівняння свого і чужого досвіду, творчі знахідки колег переробляв і пристосовував їх відповідно до складу, слабких і сильних сторін конкретного рівня загальної підготовки і розвитку учнів.

Методичний посібник – це не тільки спеціально розроблений, сказати б, додатковий теоретичний матеріал з певної теми, що відповідає програмовим вимогам і підручнику; це не лише некорислива творча допомога вчителю, а й зайвий привід йому задуматися, знайти себе у фаховій системі координат. Саме такими були *“Примірні уроки з граматики” А.П.Медушевського*, що вийшли друком 1953 р. [8]. У посібнику чотири розділи: “З історії розробки синтаксису складного речення” (с. 3–20), “Складне речення в сучасній українській мові” (с. 21–63), “Основні методи навчання синтаксису складного речення” (с. 64–96) і “Вивчення складного речення в VII класі середньої школи з українською мовою викладання” (с. 97–154).

У першому розділі автор стисло подає історію вивчення у вітчизняному мовознавстві складного речення (від Ломоносова до сучасності). У другому йдеться

про предмет синтаксису. Третій розділ містить лапідарний перелік методів, прийомів, форм вивчення синтаксису на уроках, спостережень над мовою; є тут орієнтовні зразки бесіди і лекційного викладу матеріалу, унаочнений синтаксичний розбір, рекомендації, як працювати з підручником, а також змодельовано для прикладу самотійну роботу. Водночас наводяться зразки застосування того чи іншого методу, прийому на уроках у 7-му класі, що становило особливий інтерес і практично прислужилося вчителів-практику. Автор принагідно пояснював індуктивний і дедуктивний методи вивчення матеріалу, визначав їх взаємозв'язки, переваги над іншими.

Як на теперішній погляд, звичайно, викликає заперечення думка автора, що доцільним методом у навчанні граматики в 7-му класі є лекційний виклад матеріалу. Втім, далі від узагальнень він переходить до цілком прийнятної і позитивної конкретики, подаючи синтаксичний розбір. Слушним є побіжне зауваження, що наочність сприяє міцному засвоєнню матеріалу, хоча серед пропонованих у “Примірних уроках” зразків наочності немає таблиць і схем на правила пунктуації у сполучникових і безсполучникових реченнях. Серед закидів, що їх можна виправдано зробити, впадає в око відсутність опису методики проведення закріплення, перевірки засвоєння вивченого матеріалу, повторення, систематизації і узагальнення знань.

Четвертий розділ обіймає поради щодо планування програмового матеріалу, крім них, зацікавлює розроблена система уроків із синтаксису. Щоправда, мало наведено різних видів тренувальних вправ, не передбачено повторення. Але позитивної оцінки заслуговують зразки уроків, виклад теоретичного матеріалу, практична частина уроку. Речення змістовні, цікаві, художні, насичені виразним граматичним матеріалом. До уроків долучено таблиці і схеми, подано корисні методичні настанови щодо опрацювання окремих тем синтаксису складного речення.

Дещо знижує добре витриману структуральну функціональність посібника і якість пропонованої в ньому розробки системи уроків їх однотипність. Усе починається стандартно – з аналізу речень. Не забезпечено і наступності у навчанні, немає уроків з повторення, мало – на закріплення матеріалу, не додержано системності в доборі тренувальних вправ. Разом із тим заслуговує схвалення ілюстративний матеріал, речення для пояснення і закріплення здебільшого вдало ілюструють певне правило, вони змістовні і не формально сприяють досягненню навчальної мети.

“Примірні уроки з граматики” загалом були надійним орієнтиром, кваліфікованим і тямущим помічником учителів, надто периферійному, закинутому в глибинку, де не проводилося ні методичних нарад, ні розгорнутих проблемних конференцій, а в містах – молодим викладачам з малим досвідом роботи і аналітичної практики.

Через рік, у 1954 р., побачили світ “*Методичні розробки з граматики української мови. Синтаксис простого речення*” А.П. Медушевського [9]. У посібнику п'ять розділів: “Вступ”, “Просте речення та його склад”, “Речення з однорідними членами”, “Типи простого речення” і “Слова, граматично не зв'язані з членами речення”. Перед кожним розділом, починаючи з другого, автор

лапідарно окреслює специфічні особливості матеріалу для вивчення, робить окремі методичні зауваження.

Лінгвістична частина укладена згідно з науковими вимогами і даними. Автор завбачає труднощі під час вивчення окремих тем, подає поради щодо використання методів і прийомів, наводить таблиці і схеми для наочності, ілюстративний матеріал до кожного уроку, визначає, які вправи і в якій послідовності виконувати, пропонує тексти для закріплення в класі та вдома. Думки автора варті уваги і схвалення.

Для вивчення синтаксису української мови в середніх школах використовували “Граматику української мови”, укладену А.О. Загородським. 1956 р. книжка вийшла одинадцятим виданням. Свого часу підручник задовольняв потреби школи, проте згодом, навіть за всіх позитивних рис, не міг забезпечити виконання зрослих вимог, застарів, залишався недосконалим, оскільки в ньому переважав теоретичний матеріал за обмеженої кількості вправ, що не охоплювали орфографічного мінімуму. У підручниках із мови порушувалися принципи послідовності, наступності, недостатньо було матеріалу для повторення і закріплення.

Щоб наблизити до життя, його переробляли і доповнювали інші вчені (А.О. Загородського не стало в 1948 р.), часто виходячи із власних міркувань, що не завжди відповідали настановам автора.

Потреба в новому підручнику з синтаксису була очевидна. Тому на часі була “Українська мова” А.П. Медушевського і М.К. Тищенка, що вийшла 1957р. [10]. Книжка багато разів перевидавалася. Автори переробляли, змінювали, доповнювали її відповідно до критичних зауважень. 3-є видання було здійснене 1960 р. (189 с.), 7-е 1965 (189 с.), 14-е – в 1972 р. (192 с.).

Новий підручник мав значні переваги порівняно з підручником А.О. Загородського. Автори під час його укладання врахували вимоги програми. У викладі граматичних правил і теоретичних положень додержано принципу послідовності з урахуванням вікових особливостей учнів. Він забезпечував наступність у навчанні української мови і систематичне повторення матеріалу з орфографії, фонетики, морфології.

Теоретичний матеріал викладено у параграфах досить повно. Це давало змогу вчителю використовувати його на різних етапах уроку. Усі визначення узгоджено з формулюваннями їх у підручнику російської мови, що для двомовних шкіл України було дуже важливо.

Слід зауважити про деяку розбіжність у послідовності викладу матеріалу з термінології у програмі і підручнику: в проекті програми використано терміни *типи* простих речень, *дефіс*, у підручнику – *види*, *риска*. Очевидно, уживання обох термінів збагачувало б мову учнів. Інколи спостерігається непослідовність у викладі теорії, хоча ілюстративний матеріал вдалий. Зауважимо, що окремі визначення ілюструються недостатньо.

З методичного погляду матеріал для практичної частини тут багатший і різноманітніший, ніж у підручнику А.О. Загородського. Вправи переважно відповідають методичним вимогам, речення дібрано з урахуванням найновіших досягнень лінгвістичної науки і дидактичних потреб до них.

У практичній частині до кожного параграфа є велика кількість вправ, різних за змістом і способом виконання. Загалом цю частину підручника автори

укладали, дотримуючись традицій підручників: спочатку йде основний практичний матеріал для спостереження і висновків, за ним – для самостійної роботи, але з найпростішим завданням, яке згодом, у подальших варіативних змінах, поступово ускладнюється. Після вправ тренувального характеру вміщено завдання на удосконалення пунктуаційних умінь, повторення орфографії. Матеріал для повторення орфографії у зв'язку з вивченням синтаксису вкраплюється у вправи із завданням стилістичного характеру, проте це робиться, сказати б, непослідовно.

Заслуговує схвалення належна увага до закріплення вивченого. Подані в підручнику вправи спонукають учня повторювати найскладніші випадки правопису, пов'язані з фонетикою, морфологією та пунктуацією. Є вправи на різні види граматичного розбору, як ефективна форма повторення і систематизації програмового матеріалу. Зазначимо, що кількість їх на узагальнення вивченого, на вироблення вмінь складати ділові папери, для лексичної роботи недостатня.

Рецензенти М.А. Жовтобрюх, Я.С. Шлаган, Г.З. Губенко високо оцінили підручник: “Структура підручника, загальна якість теоретичного і практичного матеріалу, легкість і доступність у викладі, відповідність його віковим особливостям учнів не викликають будь-яких заперечень” (Українська мова в школі. – 1957. – № 5. – С. 88–89), підкреслили, що, попри недогляди, недоробки й упущення, він “доброякісний і досконалий” (Українська мова в школі. – 1961. – № 4. – С. 82).

Висновок був однозначний: підручник А.П.Медушевського і М.К.Тищенка в цілому задовольняв потреби школи. Авторам вдалося розв'язати цілу низку важливих проблем, особливо в практичній частині підручника, що належним чином оцінили вчителі мови, оскільки він відповідав вимогам програми, допомагав урізноманітнювати роботу на уроці, зробити її ефективнішою, активізувати учнів, зокрема й через систематичне повторення матеріалу.

1955 р. за редакцією В.І.Масальського вийшла колективна праця співробітників Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР “*Викладання фонетики і морфології української мови в 5 класі середньої школи*”, яка містить методичні розробки уроків до всіх тем програми для 5-го класу шкіл з українською мовою навчання. У додатку до посібника подається систематизований бібліографічний покажчик основної методичної літератури до кожного розділу [2].

Автори, одним із них є А.П. Медушевський, поставили собі за мету створити методичний посібник на основі вивчення досвіду роботи і врахування побажань працівників школи та наслідків власного творчого експерименту, щоб забезпечити вчителя-практика навчально-дидактичним матеріалом і методичними порадами до кожного окремого уроку. У “Передмові”, одначе, висловлено застереження проти догматичного сприйняття пропонованих варіантів як незмінних схем або й стандартів уроків мови. Зазначено, що це спроба подати лише можливі, переважно перевірені практикою методи і методичні прийоми опрацювання матеріалу. Знаходили вчителі тут загальні методичні поради до уроків з фонетики і морфології в середній школі, орієнтовне планування. Щоправда, у посібнику не розкрито і не обґрунтовано навчально-дидактичні засади, надто стислі, на шкоду конкретній функціональності змісту, не позбавлені вмотивованості, зауваження. Зразки уроків охоплювали матеріал з фонетики (Л.М.Симоненкова), складу слова (Н.Н.Скоморовська, Л.М.Симоненкова), частин мови, зокрема іменника

(М.В.Павлович), дієслова (Г.І. Купрієнко). Перу А.П. Медушевського належать методичні розробки уроків до вивчення прикметника, числівника, займенника,

У посібнику чітко сформульовано мету уроків. Схема кожного за можливим педагогічним інструментарієм така:

1. Організаційний момент.
2. Перевірка домашнього завдання (загальні зауваження, наводяться зразки запитань, завдання).
3. Пояснення нового матеріалу.
4. Закріплення (переважно у виглядів запитань на перевірку вивченого).
5. Завдання додому.” Зміст уроків натомість докладний.

Студент і молодий учитель отримували досить кваліфіковану допомогу, а досвідчений педагог міг використати матеріал посібника творчо. У будь-якому випадку практична роль видання очевидна, тим паче, що більшість розробок добре продумана і якісно опрацьована.

За тим самим принципом, що й “Викладання фонетики і морфології української мови в 5 класі середньої школи”, побудований і посібник “*Викладання морфології української мови в 6 класі середньої школи*” за редакцією В.І.Масальського (1957 р.) [1]. Відповідно до змісту програми в ньому всі основні теми курсу супроводять зразки уроків із методичними порадами і бібліографією. Висвітлювані питання стосуються шкіл з українською і російською мовами навчання.

Проблеми, які порушують автори, різні. М.В.Бардаш розробляє систему занять з дієприкметника, що забезпечує набуття практичних навичок з усного і писемного мовлення, засвоєння учнями правопису цієї форми дієслова; організацію уроків на повторення дієприслівника. Учителі Є.С. Смолинська і К.Д. Голоша намагаються реалізувати на практиці методичні настанови щодо паралельного вивчення обох мов під час засвоєння дієприкметників. Г.Купрієнко спрямовує зміст своєї статті на боротьбу за усунення помилок у мові учнів стосовно вживання дієприслівників.

Стаття А.П. Медушевського “*Вигук*” доповнена важливим визначенням, якого бракувало в підручниках до 1954 р.: вигуки – це “слова, які виражають різні почуття або спонукання, але не називають їх” [1:184].

Своє завдання допомогти вчителю раціонально побудувати заняття, виявити найдодільніші, найефективніші методичні прийоми пояснення, закріплення і повторення вивченого граматичного матеріалу, розвивати мовлення учнів, вдосконалити орфографічні навички, що сприяють підвищенню успішності учнів з мови і подальшому розвитку методики як науки, посібник загалом виконував.

Однак у вчителів, методистів виникало багато запитань і до філологів.

На думку В.І.Масальського, вчені-лінгвісти зобов’язані розв’язати невідкладні завдання: “точніше окреслити коло знань і навичок (з граматики, правопису, розвитку мови), що їх мають засвоїти учні за програмою середньої школи; забезпечити зв’язок у роботі вчителів початкових і середніх класів, упорядкувати методику навчання в початковій школі, зокрема, науково розробити принципи складання підручника з мови для учнів 4-го класу, методику опрацювання матеріалу посібника автором та вчителем; глибше дослідити

важливі питання паралельного викладання російської та української мови в середній школі” [7: 104].

1956 р. з урахуванням вимог науки і потреб школи видано методичний посібник *М.К.Тищенка* “*Викладання частин мови у 5–7 класах*” [15], який призначався для вчителів середньої школи і студентів мовно-літературних факультетів вищих навчальних закладів. Складений відповідно до програми і орієнтований на підручник А.О.Загородського “*Грамматика української мови*” (1955 р.). Автор одразу уточнює, що його “методичні прийоми роботи є, звичайно, примірними”, однак разом із тим – “найдоцільнішими” [15: 3]. У книжці немає готових закінчених конспектів уроків, увага зосереджується лише на методах і прийомах вивчення нового матеріалу, його закріплення. При цьому застосовується принцип наступності, враховуються знання учнів з початкових класів. Крім того, даються методичні поради про прийоми повторення і перевірки знань з вивченого раніше.

До кожного уроку дібрано приклади слів, речень, що ілюструють висвітлюваний теоретичний матеріал. Проте вчитель не знайде тут матеріалу з розвитку мовлення, замало його і для самостійної роботи.

Посібник, безперечно, був і своєчасним, і осучасненим. Він прислужився не одному поколінню вчителів і студентів. Рекомендовані методи і прийоми роботи, ілюстративний матеріал, таблиці, схеми допомагали педагогам творчо підходити до складання конспектів уроків, сприяли кращому засвоєнню матеріалу, його закріпленню і повторенню.

Свої погляди на актуальну проблему *М.К.Тищенко* виклав у статті „*Структура і типи уроків граматики української мови в 5–7-х класах*” (1956 р.), розуміючи під структурою „співвідношення видів і форм навчальних занять на уроці в школі в їх суворій послідовності, зумовленій метою даного уроку, його навчальним матеріалом, ступенем підготовки учнів даного класу і методами, що застосовуються на даному уроці”. Беручи до уваги „стадії” засвоєння матеріалу, мету уроку, дослідник виділяє п’ять основних типів уроків української мови:

- 1) уроки, на яких подається новий матеріал;
- 2) уроки, на яких закріплюється матеріал;
- 3) уроки, на яких перевіряється, чи свідомо і міцно засвоїли учні поданий і закріплений матеріал;
- 4) уроки, на яких узагальнюється (систематизується) пройдений матеріал теми;
- 5) уроки, на яких повторюється пройдений матеріал. Автор подає структуру уроків різних типів, доповнюючи їх методичними порадами [С. 125, 130].

1957 р. вийшла колективна праця “*Викладання синтаксису простого речення української мови в середній школи (VI–VII класи)*” за редакцією *В.І.Масальського* [3]. Це був радше збірник статей з методичними розробками уроків, ніж посібник у повноформатному його розумінні.. Видання було свого роду фаховим реагуванням науковців на результати експериментальної перевірки шкіл України щодо методичного забезпечення навчального процесу [3: 8].

Як бачимо, вимоги до школи, інтерес до методики навчання мови зростали серед широкого кола освітян і громадськості. Пройшовши стадію самоорганізації, школа набувала нарешті функції суспільного життя, віддзеркалюючи його динаміку. Педагоги потребували ґрунтовних методичних праць, надто з методики

навчання мови, але ті ще не були створені, хоча в окремих виданнях і періодиці висвітлювалися нагальні проблеми теорії і практики навчання, методисти і вчителі-філологи обмінювалися досвідом роботи, визначали вимоги до змісту майбутнього посібника.

Не для узагальнень, що вимагало б окремого скрупульозного дослідження, об'єктивно, проте, законстатуємо: українська мова та її дальший розвиток майже ніколи не залишалися поза увагою офіційних керівних органів радянської влади. Завдяки творчому неспокою науковців як видатних, так і рядових небайдужих дослідників, професіоналізму нашого щиро залюбленого в рідне слово вчительства і загострених, не безпідставно зболеній увазі національно свідомих вчених, учителів проблеми мови не пускалися на самоплив.

Закон про зміцнення зв'язку школи з життям (1959 р.) відкривав новий етап у розвитку освіти. З 1959/60 навчального року школи України були переведені з семирічного на восьмирічне навчання. За новими навчальними планами, перехідними програмами, що визначали орфографічний та пунктуаційний мінімум, вимоги до знань і навичок учнів стали окресленішими і конкретнішими. На вивчення другої мови виділено менше годин, ніж раніше, що ж до обсягу – програма залишалася майже такою самою. За змінених умов учителям треба було перебудувувати свою роботу.

Як ніколи, багато важив тепер творчий підхід до організації уроків, урізноманітнення, залежно від теми і мети заняття, їх типів. Життєвою потребою визначалася боротьба за піднесення культури мови молодого покоління, за орфографічну і стилістичну грамотність, збагачення словника учнів, уміння правильно висловлювати свою думку.

Нові вимоги не обійшли і науковців-філологів та методистів мови. Перед ними постало завдання створити такий підручник мови, що відповідав би не тільки вимогам програми, а й забезпечив багатоманіття і доступність вправ. На часі було також складання відповідних методичних посібників і розробок.

Вимоги до структури і змісту підручника мови також зазнали змін. Він мав нести і гарантувати систему знань, сприяти підвищенню культури усного і писемного мовлення, розкривати історичні передумови явищ сучасної мови, що підноситиме науковий рівень викладання, надаватиме осмисленості знанням учнів. Усі положення і правила в підручнику повинні бути науково обґрунтовані, в бездоганних, доступних для учнів формулюваннях. Вправи мали забезпечувати поурочне і спеціальне повторення, відображати взаємозв'язок у викладанні української і російської мов (на порівняння, зіставлення мовних явищ, переклади тощо).

Значна увага мала бути приділена вивченню стилістики, розвитку мислення, збагаченню активного словника. Крім того, підручник повинен бути достатньо проілюстрований портретами видатних лінгвістів, малюнками, таблицями і схемами тощо. Виникало чимало й супутних проблем, що їх висував навчальний процес. Частково їх розв'язували у своїх працях В.Я. Андрущенко, В.С. Ващенко, Є.М. Дмитровський, М.А. Жовтобрюх, А.П. Коваль, І.С. Олійник та ін.

Нові завдання, що постали перед школою, потребували удосконалення структури і методики уроків різних типів. Від умілого їх використання залежав рівень знань учнів, організація навчального процесу взагалі. Методистам і

науковцям належало узагальнити передовий педагогічний досвід, удосконалювати, науково обґрунтовувати різні ракурси методичних підходів і прийомів. Що ж до вчителя, то головним для нього було вдосконалення методичної майстерності, забезпечення високої ефективності уроків. Учителям школи добре прислужився підручник В.С. Ващенко "Українська мова" (1959р.), посібник *О.А. Петровської "Основні типи уроків з української мови в V–VII кл."* (1959 р.). [14] Автор виділяє їх п'ять:

- 1) пояснення нового матеріалу;
- 2) закріплення і узагальнення поданих учням відомостей;
- 3) уроки навчальних і контрольних письмових робіт;
- 4) аналіз контрольних письмових робіт після виправлення;
- 5) повторення вивченого раніше матеріалу [14: 7].

Отже, поступ і успіхи були. І в самому викладанні мови, в методологічному його оснащенні. Проте школи не мали посібників з культури мови. З'явився він у вигляді невеликої за обсягом, зовні мало примітної, але місткої брошури *А.П. Коваль "Про культуру української мови"* 1961 р. [6]. Форма викладу проста, доступна, цікава. Дуже стисло охоплено майже всі важливі аспекти теми. Книжка була довідником для вчителів, учнів, студентів і викладачів, а також і всіх тих, хто прагнув оволодіти багатствами української мови.

Відома істина, що школа закладає основи грамотності учнів. Учителі сприяють збагаченню лексики майбутніх громадян своєї країни. Втілювати в життя вимоги прийнятої і затвердженої на державному рівні програми освіти допомагала цікава за змістом, важлива з методичного погляду праця *А.Т. Гамалія "Розвиток усної і писемної мови учнів у позакласній роботі"* (1964 р.) [4]. Це було, мабуть, єдине дослідження, в якому висвітлено методику позакласних занять з мови, види роботи в поєднанні із вправами з розвитку мовлення.

"Методика роботи з розвитку мови у V–VIII класах" *І.С. Олійника* (1964 р.) [13] пропонувала вчителям загальні методичні поради щодо збагачення словника, роботи над синонімами, антонімами, багатозначністю слів, вживанням їх у прямому і переносному значенні, над фразеологією.

Заслуговує на увагу *"Методика викладання української мови в середній школі"* *Є.М. Дмитровського* (1965 р.), що призначалася для вчителів-словесників [5]. У восьми розділах посібника розглядаються загальні питання методики навчання української мови, методика вивчення фонетики, граматики, правопису, розвитку усного і писемного мовлення учнів, особливості вивчення мови у старших класах. Останні два розділи присвячені позакласній та методичній роботі з мови."

Отже, перша половина 60-х рр., пов'язана з реформою в народній освіті, характеризуються помітним поступом педагогічної науки. У бурхливі роки „хрущовської відлиги” автори підручників, посібників, статей відповідно до наукових і методичних вимог висвітлювали теоретичний матеріал, усували зайве теоретизування. Помітнішою стала практична спрямованість вивчення правопису, лексики і граматики.

Школу і життя зближувала взаємовимогливість, взаємозалежність і взаємодопомога.

У 1974/75 навчальному році 7–8-і класи почали працювати за новими програмами й підручниками з української мови, згідно з якими учні вивчали загальні відомості про мову, стилістику. По-новому трактувалося і складне речення.

Саме тоді у другому, переробленому виданні (перше, експериментальне, було здійснене в 1973 р.) вийшов *підручник А.П.Медушевського і М.К.Тищенка (7 клас) [11]*, а 1974 року побачив світ *підручник А.П.Медушевського "Українська мова. 8 клас" для шкіл з українською мовою навчання [12]*. Від попереднього, пробного варіанту, він відрізнявся високим науковим рівнем теоретичного матеріалу, додатково уведеними новими темами та контрольними запитаннями, що допомагали учням систематизувати складний теоретичний матеріал і були своєрідним планом для готування відповіді. Автори додержали принципу наступності й перспективності: попередні знання були підґрунтям для вивчення нового матеріалу. Чимало місця відведено виробленню орфографічних і пунктуаційних умінь, розвитку мовлення учнів. Практична частина поліпшена, містить великий вибір вправ, в тому числі й для повторення, завдання до яких урізноманітнені, притому відродно, що багато з них – на конструювання та перебудову речень.

Зазначимо також, що підручники були створені з урахуванням вимог нової програми, з послідовним додержанням дидактичних принципів [11; 12]. У підручнику А.П. Медушевського вперше з'явилася система завдань із розвитку мовлення. У творчих роботах передбачались усі основні жанри (розповідь за планом, за поданим початком, за малюнками, різноманітні описи, твори з елементами роздумів тощо). Реалізація принципів розвиваючого навчання зобов'язувала авторів створювати нові типи навчальних текстів, переглядати завдання до вправ, добирати досконаліший ілюстративний матеріал, що забезпечував би повторення орфографії, пунктуації.

Структура підручника поєднувала всі етапи навчального процесу: повторення раніше вивченого, пояснення нового, застосування нових знань у процесі самостійного спостереження й узагальнення мовних фактів, оволодіння відповідними умінями й навичками, перевірку і самоперевірку, узагальнення засвоєного матеріалу, повторення його під час вивчення наступних розділів курсу тощо. У нових підручниках було збільшено ті структурні компоненти, що стимулюють активну пізнавальну діяльність учнів, учать раціональних прийомів роботи з книжкою; разом із пояснювально-ілюстративним вони залучали також проблемний метод вивчення матеріалу. Збільшилась і кількість позатекстових компонентів – схем, малюнків, графіків, діаграм, таблиць, сигналів-символів. Поповнилися новим змістом і теоретичні відомості.

Особливий інтерес становить рівень викладу теоретичного і практичного матеріалу, оскільки вперше складнопідрядні речення вивчалися не за логіко-граматичною, а структурно-семантичною класифікацією. Розділи цікаво написані, багато творчих завдань на спостережливість і кмітливість, заслуговує доброго слова ілюстративний матеріал. Певною мірою реалізована і вимога програми з розвитку зв'язного мовлення учнів.

Незначні недоліки (розпливчастість у викладі окремих тем, неточні формулювання, не до кінця продумані окремі завдання тощо) не знижують цінності як теоретичної, так і практичної частин, оскільки в цілому підручник написаний на

відповідному науково-методичному рівні, дібрані вправи і завдання спонукали учнів мислити, робити самостійно висновки і узагальнення.

Поява цих наукових праць – відчутний крок уперед по шляху оновлення змісту й методів вивчення шкільного курсу української мови.

Навчальні підручники і посібники 70-х років в цілому допомагали зробити навчальний процес більш змістовним і глибшим, активізувати розумову діяльність учнів, розвивати в них навички самостійного здобування знань.

Усе зазначене дає змогу визнати, що в 60–70-х рр. у навчанні мови сталися істотні зміни. Перехід початкових класів на трирічне навчання зумовило у середніх і старших класах зміну у змісті навчання, програм і підручників, усунення необґрунтованого дублювання матеріалу, піднесення ефективності навчального процесу, прийомів навчання, навчально-наочних посібників.

Серед науковців-методистів, лінгвістів, психологів, які намагалися розв’язати проблеми школи в 50-і – 70-і роки, поряд із відомими, з’явилися нові імена. Серед імен тих, хто самовіддано працював на благо школи й освіти (А.М.Алексюк, Н.Д.Бабич, О.М. Біляєв, П.С. Дудик, В.Я.Мельничайко, К.М.Плиско, М.Г. Стельмахович, М.Я.Плющ, І.П. Юшук та ін.) посідає почесне місце й ім’я А.П. Медушевського.

Учений-методист був надзвичайно самовимогливим. Укладаючи підручники, він поліпшував їх від видання до видання, дбав, щоб вони забезпечували учням знання з української літературної мови, щоб у методичній побудові, формулюваннях правил, ілюстративному матеріалі не було формалізму, граматичної схоластики.

Безсумнівно, окремі погляди вчених були даниною своєму часу. Незважаючи на це, серед напрацьованого ними чимало положень, думок, ідей, зауваг, порад і спостережень, які, будучи творчо опрацьовані, можуть придатися оновленню і дальшому поступу нашої школи.

Нове життя потребує нової школи. Опанування мови в пульсуючому алгоритмі сьогодення – це живий творчий процес, тож не в подив, що й сьогодні в методиці навчання української мови є дискусійними питання стосовно її змісту і завдань. Вони радше благо, ніж перепони на шляху дальшого неминучого поступу. Рясно в минулому помилок та омани, але ми завжди маємо пам’ятати слушну народну мудрість: “Перед минулим знімимо капелюха, перед майбутнім – засукаймо рукава”.

Список використаних джерел:

1. Викладання морфології української мови в 6 класі середньої школи: зб. статей /за ред. В.І. Масальського. – К.: Рад. шк., 1957. – 190 с.
2. Викладання фонетики і морфології української мови в 5 класі середньої школи: зб. статей /за ред. В.І. Масальського. – К.: Рад. шк., 1955. – 230 с.
3. Викладання синтаксису простого речення української мови в середній школі (VI–VII класи): зб. статей /за ред. В.І. Масальського. – К.: Рад. шк., 1957. – 163 с.
4. Гамалій А.Т. Розвиток усної і писемної мови учнів у позакласній роботі. – К.: Рад. шк., 1964. – 86 с.
5. Дмитровський Є.М. Методика викладання української мови в середній школі: посібн. для вчит.-словесн. середн. шк. – К. Рад. шк., 1965. – 279 с.
6. Коваль А.П. Про культуру української мови. – Вид-во Київ. ун-ту, 1961. – 40 с.

7. Масальський В.І. Вивчення російської та української мов у середніх школах УРСР і завдання методики мови. – Вид-во Київ. держ. ун-ту, 1955.–130 с.
8. Медушевський А.П. Примірні уроки з граматики. – К.: Рад. шк., 1953. – 156 с.
9. Медушевський А.П. Методичні розробки з граматики української мови: Синтаксис простого речення: зб. статей. – К.: Рад. шк., 1954. – 164 с.
10. Медушевський А.П., Тищенко М.К. Українська мова: Синтаксис: підручн. для 6 і 7 кл. середн. шк. з укр. мовою виклад. – К.: Рад. шк., 1957. – Ч. II. – 160 с.
11. Медушевський А.П., Тищенко М.К. Українська мова. 7-й клас. – К.: Рад. шк., 1973. – 128 с.
12. Медушевський А.П. Українська мова. 8-й клас. – Вид. 2-е, перероб. –К.: Рад. шк., 1974. – 127 с.
13. Методика викладання української мови в середній школі /І.С. Олійник, В.К. Іваненко, Л.П. Рожило, О.С. Скорик /за ред. І.С. Олійника. – К.: Вища шк., 1979. – 310 с.; 2-е вид., доп. і перероб., 1989. – 439 с.
14. Петровська О.А. Основні типи уроків з української мови в V–VII класах. – К.: Рад. шк., 1959. – 71 с.
15. Тищенко М.К. Викладання частин мови у 5–7 класах: посібн. для вчит. – К.: Рад. шк., 1956. – 230 с.

Аннотация:

В статье освещены основные проблемы, решаемые методистами, лингводидактами в 50 – 70-х годах прошлого столетия, раскрыты взгляды ученых на содержание и построение школьных учебников и пособий по украинскому языку, определено вклад А.П. Медушевского в развитие лингвометодики. Наследие ученого исследовано в контексте развития методики обучения украинскому языку с учетом эволюции его взглядов соответственно с требованием времени.

Ключевые слова: украинский язык, методика обучения украинскому языку, средняя школа, теория и практика обучения, учебники и пособия по украинскому языку, методы и приемы обучения, реформы образования.

Annotation:

The article deals with the main problems methodists, linguodidactics solved in the 50-70s of last century. Reveals the views of scientists on the content and construction of school textbooks and manuals in the Ukrainian language, defined contribution A.P. Medushevskiyi in the development of linguistics. Heritage of the scholar studied in the context of teaching methods of Ukrainian language considering the evolution of his views in accordance with the requirements of the time.

Keywords:

Ukrainian language, teaching methods of Ukrainian language, secondary school, theory and practice of teaching, textbooks and manuals in the Ukrainian language, methods and techniques of teaching, education reform

Відомості про автора:

Яворська Стефанія Теодорівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка.